

ЮВЕЛІРНІ ВИРОБИ З КУРГАНУ ПОБЛИЗУ СЕЛА БУДКИ НА ПОСУЛЛІ

На території Лівобережного Лісостепу серед пам'яток скіфської культури особливе місце посідають кургани Посульської групи. Як вважає О.І. Тереножкін вони не мають аналогів у Північному Причорномор'ї¹. Значну частину цих пам'яток (приблизна кількість до 400 курганів) було досліджено ще у 19 столітті. На жаль, багато з них виявилися розграбованими та зруйнованими, тому тільки третина з них має наукове значення². У Музеї історичних коштовностей України зберігаються матеріали, що походять з деяких посульських курганів.

Метою цієї розвідки є аналіз знахідок з кургану поблизу с. Будки, дослідженого С.А. Мазаракі в 1897–1898 р. У насипу кургану висотою 2,8 м. було відкрито впускне поховання заможної скіф'янки, здійснене у дерев'яному склепі. Ймовірно, одним з елементів поховального обряду було трупоспалення. Про це свідчать насип з чорнозему з великою кількістю вугілля, сліди вогню на дубових брусках, кістках та багатьох предметах поховального інвентарю. Жінку поховали з витягнутими вздовж тулуба руками, головою на південь. Біля шиї небіжчиці знаходилося намисто, а зліва біля черепа – золота пластина (метопіда), на якій зображено оленя та двох грифонів. По обидва боки черепа зафіксовано дві золоті сережки, а на лівій руці золоте кільце. Дослідники відмітили ще деякі подробиці поховального обряду. Зліва від черепа, на висоті голови, були підставка з білої маси та шматок синьої емалі, а також – 4 бронзових люстерка. У південній стороні могили стояли 3 теракотові вазочки, грецька срібна орнаментована посудина і лежали деталі вузди. Біля ніг скелету, у північній частині могили, знайдено золоті пластинки, які, можливо, прикрашали одяг. Біля північної стіни та у північно-східному кутку могили стояли 2 амфори та 9 посудин грубої роботи, а біля східної стіни лежали 26 бронзових дзвоників³.

Можливо, це жіноче поховання відносилось до основного чоловічого, але на жаль, дослідники не мають інформації про основне поховання. О.І. Тереножкін зазначає, що ні один з курганів цієї групи не було досліджено повністю⁴. Однією з особливостей посульських курганів V-IV ст. до н.е. є звичай робити впускні поховання у насип більш ранніх курганів.

Облаштування склепу впускних поховань не відрізняється від основних. Мабуть, у насипу більш раннього кургану робили впускні могили для родичів померлого, над похованням якого і споруджували курган. Крім того, у більшості випадків саме такі могили залишалися непограбованими. Можливо, це ще одна з причин здійснення обряду поховання у насипу⁵.

Завдяки публікації матеріалів розкопок цього поховання у “Древностях Придніпровья” нам відома більш-менш точна кількість знайдених предметів торевтики. Штамповані пластини-аплікації – одна з найбільших груп серед предметів торевтики, які знаходилися у похованні. Їх кількість дорівнює більше ніж 426 одиниць.

Прикраси, знайдені у кургані поблизу с. Будки можна розділити за двома ознаками: особисті та прикраси одягу.

До особистих прикрас належать дві золоті сережки та золотий перстень з широкою дужкою і пласким щитком. Слід зазначити, що у публікаціях цих речей є деякі розбіжності. Так, у таблиці “Древности Придніпровья” під номером 421 опубліковано 2 сережки, знайдені у похованні, які мають вигляд двох конусів із заокругленою вершиною. Але у більш пізній публікації В.А. Іллінської, також йдеться про дві сережки, але вони належать до іншого типу: одна кільцеподібна (з круглого у перетині дроту) з підвіскою – камінцем, форму іншої зрозуміти важко за невиразною фотографією⁶. До уваги було взято обидві публікації, але у колекції Музею знайдено лише кільцеподібну сережку з золотого дроту. Саме її слід розглянути, аналізуючи знахідки з поховання.

Сережка у вигляді кільця з круглого у перетині дроту з не зімкненими кінцями, на кільце надіто просвердлений камінь чорно-золотистого кольору (пірит?). Такі сережки знаходять у похованнях та на поселеннях IV-III ст. до н.е., вони були широко розповсюдженими серед скіфського рядового населення IV ст. до н.е.⁷. Сережки подібного типу мають різний характер

Рис. 1. Сережка у вигляді кільця з підвіскою-камінцем.

закінчень. За цією ознакою можна визначити, чи кріпили прикраси до головного убору, чи їх протягували у мочку вуха. На екземплярі, знайденому у похованні поблизу с. Будки, один кінець дужки ніби просто обрізаний, але інший має заокруглену форму. Виходячи з цього можна зробити припущення, що сережку носили у вусі, а не кріпили до головного убору.

До подібних сережок підвішували скляну намистину (у кількості від однієї до чотирьох), також підвіски виготовлялися з інших матеріалів – кістки, бурштину, фрагментів чорнолакового посуду у вигляді геометричних фігур: піраміди, конусу, трапедії. Іноді, у якості підвісок використовували кільця меншого або однакового з основним діаметру. У похованнях заможних осіб знайдено сережки із золотого дроту з бурштиновими або гагатовими намистинами. На думку В.Г. Петренко саме гагат прикрашав вище згадану сережку⁸. Гагат (чорна яшма) – камінь відомий з глибокої давнини, його вважали оберегом, захисним каменем від злих духів⁹. Дослідження останнього часу показали, що на сережці була підвіска з піриту (інша назва – золота обманка).

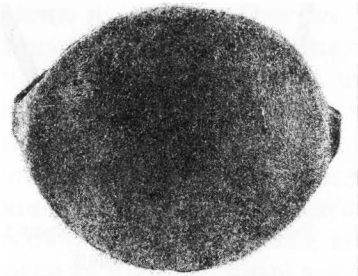

Рис. 2. Перстень з незамкненими кінцями та гладким щитком.

Перстень, знайдений у похованні, належить до типу найбільш поширених наручних прикрас: із незімкненими кінцями та гладеньким щитком¹⁰. Персні цього типу з'являються у похованнях IV ст. до н.е. Вони знайдені у більшості найбагатших курганів: Товста Могила, Діїв, Мордвинівський, Мелітопольський. Тобто, подібні золоті та срібні оздоби були у складі парадних костюмних комплектів.

Прикраси вбрання можна розподілити за призначенням: ozdoba головного убору – золота смужка із заокругленими кінцями – метопіда, а також пластини-аплікації для оформлення одягу. Усі ці вироби виконані у так званій техніці штампування, тобто витискування рельєфних зображень за матрицею.

Видовжена прямокутна пластинка – метопіда, належить до елементів оформлення головних уборів, властивих скіф'янкам зі Степової Скіфії. У межах Лісостепового Лівобережжя знайдено лише дві метопіди: у похованні під курганом № 5 (1905 р.) поблизу

с. Аксютинці та вже описаному похованні в кургані поблизу с. Будки. Знахідка з цього кургану (тобто поблизу с. Будки) лежала зліва біля голови померлої. Декоративне поле стрічки, як це характерно для метопід, розділене на дві частини. Нижня – кайма з стилізованих напівов. Верхня частина – фриз із зображенням оленя та двох пар орлиноголових грифонів, які нападають на нього з обох боків. Подібний сюжет є досить поширеним у художньому мистецтві давнього світу. Сцени боротьби тварин бачимо на творах, що походять зі Сходу, а також та на предметах елліно-скіфської торевтики. Є.Є. Кузьміна вбачає у ньому відтворення ідеї боротьби між добром та злом, життям і смертю¹¹. Трактовка тварин на цій метопіді вирізняється значною стилізованістю та вибагливістю форм. Н.А. Онайко вважала, що подібна манера зображень відбилася на одній з кульобських чаш¹². Схожі стрічки знайдено у похованнях заможних скіф'янок. У IV ст. до н.е. ці золоті смужки використовували для оздоблення передньої частини головних уборів (налобних стрічок). Стосовно золотої стрічки з кургану поблизу с. Будки, то прямих аналогій цій прикрасі поки що немає. Але за манерою передачі міфічних істот дещо подібні зображення на метопіді з кургану № 5 (1905 р.) поблизу с. Аксютинці. На ній представлено образи крилатих левів та грифонів, які терзають оленя.

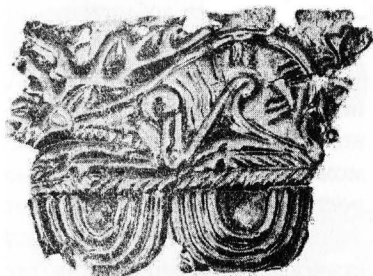

Рис. 3. Метопіда (фрагмент).

Метопіди є характерною складовою жіночого костюма, хоча, можливо, їх використовували і як прикраси чоловічих головних уборів. За реконструкцією Г. Боровки такі начільні стрічки – метопіди входили до складу головного убору з високим верхом (типу калатоса)¹³.

На думку Л.С. Ключко подібні золоті стрічки – метопіди прикрашали налобні пов'язки, які були знаками соціального та суспільного статусу власниць. А якщо їхній супровідний інвентар за багатством, формою та декором прикрас можна зіставити зі знахідками з царських курганів, то це дозволяє вважати поховання із золотими пов'язками могилами представників аристократії. Сакральні риси у цих жіночих могилах відсутні,

але символіка зображень на знайдених прикрасах не виключає участі у ритуальних діях¹⁴.

Переходячи до розгляду найбільшої групи знахідок із цього поховання, а саме пластин-аплікацій, слід зазначити, що весь комплект знайдено в ногах небіжчиці. Представлені пластинки можна розподілити за сюжетами: антропоморфні; зооморфні; з рослинними мотивами; з геометричним орнаментом.

Антропоморфні зображення. Антропоморфні образи представлені на пластинках розмірами 25×30 мм (12 екземплярів). Це зображення жіночої голови у фас. Пишна зачіска розділена

Рис. 4. Пластина з зображенням жіночої голови у фас.

на пасма, мигдалеподібні очі, на шиї гривна та намисто з великих намистин. Можливо, прототипами цих пластин були образи богині Деметри або Кори з пишної зачіскою та намистом, або зображення голови Афіни у крилатому шоломі, з-під якого спускалися локони, зображені на творах античних майстрів: медальйонах, пластинках¹⁵. Пластини з аналогічним зображенням походять з кургану № 1 поблизу с. Вовківці. У цьому похованні зафіксовано пластини двох типів. Перше – зображення жіночої голови у фас з пишною

зачіскою, облямованою, можливо, покривалом, з гривною та намистом на шиї, друге – майже подібне до першого, але нема опуклин на зачісці (покривало), а зачіска доповнена двома косами по обидві сторони голови. Більш витонченими і реалістичними є зображення жіночої голови в фас на пластинках з Великої Близниці та Єлізаветинського кургану. Можливо, пластини з курганів біля с. Вовківці та Будки – це спроба передачі боспорськими торевтами етнічного типу, як, наприклад, у творах синдської культури: жіночому зображенні на ритоні з Мерджану, а також на керамічних виробих Боспору¹⁶.

Зооморфні зображення. Пластини золоті із зображенням грифона вирізані за контуром зображення, знайдені у кількості 7 екземплярів (розміри 30×23 мм).

Орлиноголового грифона показано в русі, в профільному ракурсі, оберненим праворуч. Зображення стилізоване, чіткими тонкими лініями позначено контури тварини. Орлиноголова істота з великим загнутим гострим дзьобом, круглим оком і трикутними, вертикально піднятими, вухами. Крило і лапи позначені рельєфними лініями, горизонтальними рельєфними рисками – пір'їни на крилах.

Рис. 5. Пластина золота із зображенням грифона вирізана по контуру зображення.

Опуклинами позначено хутро на шиї, трикутниками – хутро на животі. Хвіст по-зміїному зігнутий і піднятий вгору.

Рис. 6. Пластина прямокутна з зображенням грифона.

Ще один тип зображення цієї міфічної істоти міститься на золотих прямокутних пластинах (6 екземплярів, розміри 31×33 мм). Грифона на них зображено у геральдичній позі, оберненим праворуч. Істота ніби на щось спирається передніми лапами із загнутими довгими пальцями (пазурами). На шиї та голові вигнутими лініями передано гребінь. Хвіст схожий на хвіст павича або півня. Опуклинами на шиї позначена шерсть, об'ємними рисками та опуклинами – пір'їни на крилах. Деталі пере-

дачі міфічної істоти з кургану поблизу с. Будки дещо подібні до зображень грифона на пластинах-прикрасах костюму з кургану Товста могила. Схожа передача крила з допомогою опуклин та горизонтальних ліній.

Приведені вище трактування образу грифона є досить схематичними і дещо спрощеними. Прямих аналогій описаним зображенням поки що не знайдено. Тому можна лише окремо розглянути постановку цієї міфічної істоти у русі, коли вона крокує, або готується до нападу. Такі зображення зустрічаються

на предметах з курганів IV ст. до н.е.: ажурних пластинах – прикрасах головного убору з кургану № 21, поховання 2, поблизу с. Кам'янка (Миколаївська обл.); пластини з кургану № 2, поховання 2 поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.); пластини – оббивки чаші та чотирикутні пластини із зображенням міфічної істоти з кургану поблизу м. Бердянськ (Запорізька обл.); пластина, у вигляді грифона, вирізана за контуром зображення з жіночого поховання в кургані Гайманова могила поблизу с. Балки (Запорізька обл.); на пластинах-прикрасах головного убору, пластинах – прикрасах костюма та на одному з наверхників з кургану Товста Могила (Дніпропетровська обл.); наверхнику з Краснокутського кургану (Херсонська обл.); на обкладці гориту з кургану Дорт-Оба (Крим); наверхнику з Александропольського кургану; широкі золоті браслети та кубок зі сценами боротьби тварин з кургану Куль-Оба (Крим); калаф із зображенням битви варварів з грифонами з кургану Велика Близниця (Крим); пластини-аплікації з кургану Верхній Рогачик (Дніпропетровська обл.); пластина-аплікація з Червоноперекоського кургану; пластина-аплікація з кургану Жовтокам'янка (Дніпропетровська обл.).

Крім того, можна простежити схожість деяких деталей на пластинах з інших курганів IV ст. до н.е.: постановка крила подібна до зображень грифонів на підвісках з кургану № 4 поблизу с. Новосілки (Черкаська обл.) та на чаші з кургану поблизу м. Бердянськ, подібна петелька хвоста з того ж кургану № 4 поблизу с. Новосілки, пластина, у вигляді грифона, вирізана за контуром зображення із жіночого поховання кургану Гайманова Могила.

Ще один набір пластин – із зображенням оленя (6 екземплярів, розміри 22×20 мм). Образ цієї тварини досить часто вміщували на предметах елліно-скіфської торевтики. У даному випадку на золотих чотирикутних пластинах було передано фігуру оленя, оберненого ліворуч, який лежить з підібганими ногами. Розлогі роги дорівнюють довжині тулуба тварини і, ніби, лежать на ньому. Зобра-

Рис. 7. Пластина квадратна з зображенням оленя.

ження обрамлене рамкою з опуклин, які йдуть по краю пластини. Аналогії: кургани поблизу с. Шульговка, Огуз (Запорізька обл.). На пластинках бачимо майже ідентичне зображення оленя на чотирикутній пластині в рамці з опуклин.

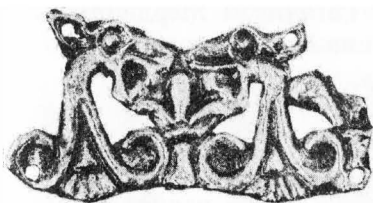

Рис. 8. Пластина ажурна з зооморфними та рослинними мотивами.

літнинних пагонів. Ажурні пластини з рослинними або зооморфними мотивами відомі з інших курганів, але за стилістикою та іконографією подібних знайдено не було.

Рослинні мотиви. Було знайдено лише 7 екземплярів круглих опуклих пластин, прикрашених рослинним візерунком — одинадцятипелюстковою розеткою з опуклиною посередині, по краю оточеної бордюром, як і край пластини. Розміри 18×17 мм. Аналогічні пластини походять з кургану Жовтокам'янка, їх поверхню прикрашає подібний рослинний мотив.

Геометричні мотиви. Пластини з геометричним орнаментом мали значне поширення в оздобленні скіфського костюму. Такими екземплярами з кургану поблизу с. Будки є

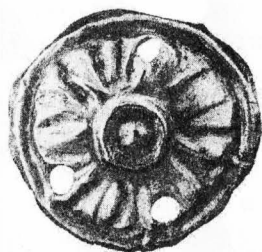

Рис. 9. Пластина з 11-ти пелюстковою розеткою.

пластини у вигляді трьох з'єднаних кружків (8 одиниць, розміри 16×13 мм). Аналогічні пластини знайдено у курганах Бердянському, Чортомлику, Александрополі, Мелітопольському, Першому Мордвинівському, Бабина Могила.

Універсальними прикрасами, які використовували в декорі головних уборів, взуття, і одягу слу-

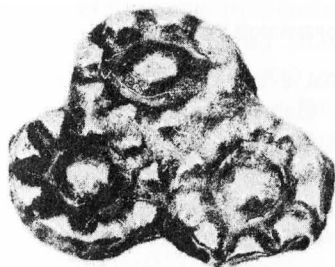

Рис. 10. Пластина у вигляді трьох з'єднаних кружків.

гували пластини у вигляді трикутника, заповнені орнаментом з псевдозерні (64 екз.)¹⁷. Розміри цих пластин: висота – 16 мм, ширина основи – 14,5 мм. Аналогічні оздоби знайдено у багатьох курганах: Куль-Оба, Огуз, Чортомлик, Александропіль, Мелітопольський курган, Верхній Рогачик, І Мордвинівський курган, Червоноперекопський, Бабина Могила тощо.

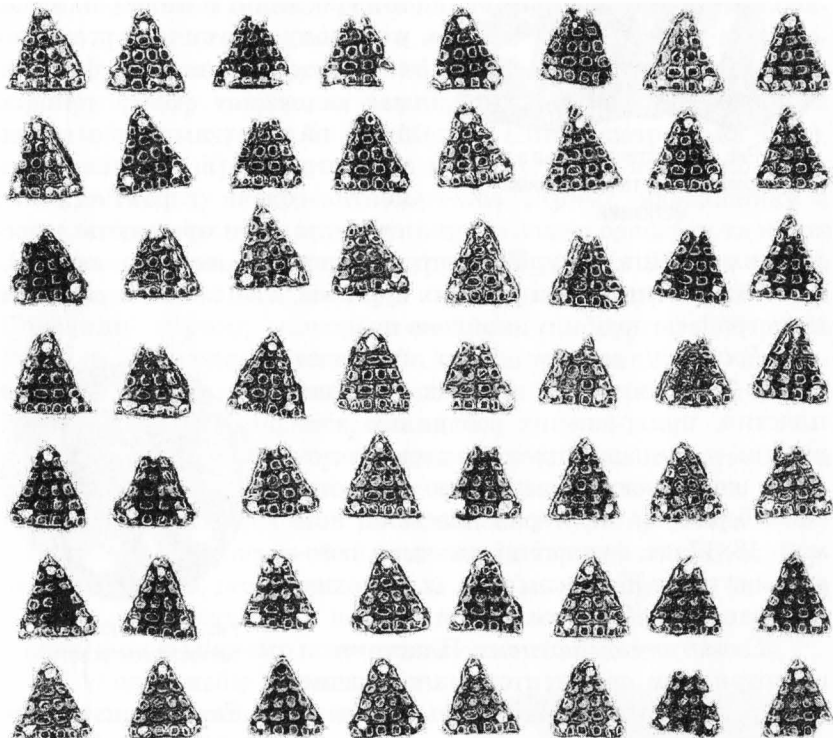

Рис. 11. Пластини у вигляді трикутника з орнаментом з псевдозерні.

Найбільшим за кількістю набором є напівсферичні пластини у вигляді гудзиків (314 одиниць). Оздоби такого типу були досить розповсюдженими. Аналогічні вироби походять з курганів Чортомлик, Огуз, Александрополь, Діїв, Мелітопольський, Товста Могила, Каменська Близниця, Тетянина Могила, Бабина Могила¹⁸.

Дослідивши комплекс ювелірних прикрас із жіночого поховання з кургану поблизу с. Будки можна зробити висновок, що зображення на пластинах та сама манера їх виконання досить

оригінальна, а створені майстром образи, не дивлячись на деяку примітивність втілення, унікальні. Прикраси, приведені у даній роботі як аналогії знайденим, є характерними для IV ст. до н.е., зображення на них не є зовсім близькими за своєю іконографією. Тому можна припустити, що пластини з кургану поблизу с. Будки були виготовлені майстром-ювеліром у V ст. до н.е. – IV ст. до н.е. на замовлення представника знаті місцевим майстром, який не досить вміло скопіював поширені образи і сюжети з більш досконало виконаних предметів торевтики. Увесь комплект пластин-аплікацій знаходився біля ніг небіжчиці. Прикраси могли використовувати для оздоблення головного убору, покривала або певного елемента одягу, який поклали у могилу. Додаткові отвори, пробиті на пластинах по краях відламаних частин та загальна потертість предметів свідчать про те, що вони були у використанні, не виключно похвального, а святкового чи ритуального вбрання.

У розглянутому похованні знатної скіф'янки у складі інвентарю було знайдено предмети, які роблять його цікавим для подальшого вивчення: це срібна посудина та кінська вуздечка. Подібні сосуди характерні для інвентарю поховань представників місцевої знаті і входять в серію широко відомих в IV ст. до н.е. срібних і електричних кубків грецької роботи¹⁹. Найявність у могилі вуздечки замість принесення у жертву коня, який мав би перенести померлу до загробного світу вказують на повагу родичів до похованої і досить високий соціальний статус, який вона мала за життя. Також, слід зазначити, що срібні кубки та кінське спорядження є більш характерними складовими інвентарю чоловічих поховань.

Пластини-аплікації зі скіфських курганів, не припиняють дивувати своєю різноманітністю зображень і серед тисяч подібних пластин можна знайти унікальні незвичайні екземпляри, які не здивують своєю оригінальністю, майстерністю виконання або реалістичністю зображень, але будуть притягувати погляд і викликати цікавість дізнатися про їхнє "життя" якомога більше.

Примітки:

¹ Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII – IV вв. до н.э. – К., 1983. – С. 312.

² Археология Украинской ССР. – Т. 1. – С. 119.; Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н.э. – К., 1983. – С. 312-314.

- ³ Древности Приднепровья. – Вып. II. – К., 1899. С. 7–8.; Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н.э. – К., 1983. – С. 326–327.
- ⁴ Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Вказ. праця. – С. 315.
- ⁵ Ильинская В.А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 84–85.
- ⁶ Там само. – С. 42, 143.
- ⁷ Там само. – С. 42, 140.
- ⁸ Петренко В.Г. Украшения Скифии VII – III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 37–38.
- ⁹ Драгоценные камни и лечебные минералы. – СПб., 2008. – С. 41.
- ¹⁰ Ильинская В.А. Скифы Днепровского... – С. 42, 140, 142.
- ¹¹ Клочко Л.С. Скифские налобные украшения VII – III вв. до н.э. // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. – К., 1982. – С. 45.
- ¹² Ильинская В.А. Скифы Днепровского... – С.42 , 138; Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV – II вв. до н.э. – М., 1970. – С. 64–65.
- ¹³ Ильинская В.А. Скифы Днепровского... – С. 42, 138.
- ¹⁴ Клочко Л.С. Скифские налобные украшения ... – К., 1982. – С. 51–52.
- ¹⁵ Ильинская В.А. Скифы Днепровского. – С. 42, 143
- ¹⁶ Там само. С. 42, 143; Онайко Н.А. Античный импорт в ... – С. 66.
- ¹⁷ Фиалко Е.Е. Золотые бляшки из кургана Огуз // РА. – 2003. – № 1. – С. 127–128.
- ¹⁸ Там само. – С. 132–133
- ¹⁹ Ильинская В.А. Скифы Днепровского. – С. 163–164.